

* * *

Marcin Polkowski, *A Struggle for Survival. The Continuity of Catholic Religious Literature in Holland: The Example of Delft (1450–1650)*, Lublin: Wydawnictwo KUL, 2012, 474 s.

Po swoich wcześniejszych rozprawach, badających pewne wycinkowe problemy drogą ich wnikliwej lektury i filologicznej interpretacji¹, Marcin Polkowski postawił sobie o wiele trudniejsze zadanie w monografii *A Struggle for Survival. The Continuity of Catholic Religious Literature in Holland: The Example of Delft (1450–1650)*. Postanowił tu opisać życie literackie na przestrzeni dwustu lat, czerpiąc dane z piśmiennictwa powstałego w katolickim środowisku holandskiego miasta Delft. Nie byłoby to zadanie proste nawet wówczas, gdyby analizowało się okres względnie spokoju społecznego i stabilności instytucji i procesów kulturowych. Tymczasem były to stulecia gruntownych przemian geopolitycznych, radykalnych podziałów religijnych i epokowych zwrotów intelektualnych, w tym artystycznych.

Rozmaitość problematyki i jej chronologiczny rozrzut znalazły odzwierciedlenie w metodzie przeplatającej panoramiczne analizy kontekstów społecznych ze studiami przypadków oraz w porządku wykładu podzielonego na osiem rozdziałów, które można zgrupować w cztery części: epoka średniowieczna do roku 1500 (rozdz. 1–2), wiek XVI do lat 70.

(rozdz. 3–4), wiek XVI po roku 1572 (rozdz. 5–6) i pierwsza połowa XVII wieku (rozdz. 7–8).

W pierwszej części przedstawiono ogólnie dzieje infrastruktury piśmiennictwa religijnego w środowiskach miasta Delft do roku 1500 (rozdz. 1) oraz przebadano szczegółowej brackie piśmiennictwo dewocyjne (rozdz. 2). Rozdział 1 szkicuje historię miasta na tle chrystianizacji stymulującej powstawanie organizacji kościelnej (VI–XI w.) i państwowej (hrabstwo Holandii, X–XIII w.). Procesom tym towarzyszy piśmiennictwo ze swoją własną infrastrukturą: skryptoriami, bibliotekami, później zaś drukarniami i stosownymi kanałami obiegu. Charakterystycznym osiągnięciem jest druk niderlandzkiego przekładu Starego Testamentu (Biblia z Delft). Rozdział 2 studiuje przypadek życia literackiego w środowisku Bractwa Siedmiu Bolesci NMP, umieszczając jego specyficzne przejawy w ogólniejszym krajobrazie pobożności maryjnej i kompasyjnej (Dirck van Delft), zaś artystyczne piśmiennictwo tego kręgu wiążąc ze średniowieczną tradycją parnetyczną (Maerlant, Boendale), określoną jako „mieszcząńska”.

¹ Por. zwłaszcza doktorat: *Images for a Lover's Eye. Sonnets from Pieter Corneliszoon Hooft's "Emblemata amatoria" and their European Lineage* (2009).

W drugiej części poznajemy formy kontynuacji piśmiennictwa średniowiecznego i nowy dorobek religijnego życia literackiego wśród katolików Delft od roku 1500 do 1572, czyli do przejścia władzy w mieście przez protestantów (rozdz. 3), oraz obserwujemy recepcję erazmiańskiego biblijnego humanizmu i wyłaniający się nurt polemiczny w reakcji na zaostrzające się wystąpienia protestanckie (rozdz. 4). Rozdział 3 omawia humanistyczno-renańskie propozycje tożsamościowe: mit pochodzenia bawarskiego i mit wyroczni delfickiej, różnie odbierane w środowiskach katolickich i protestanckich, oraz wyjaśnia okoliczności spadku liczby druków dewocyjnych dla katolików. Rozdział 4 pokazuje przejawy narastającego rozdźwięku intelektualnego i wyznaniowego, który przerodził się w kryzys polityczny: represje antyprotestanckie i sprzeciw. Do sposobów radzenia sobie z poczuciem niepewności doktrynalnej i aksjologicznej należały reakcje nie tyle polemiczne, ile raczej unikowe w postaci ucieczki w styl ezopowy, co odnotowano w dramatach alegorycznych delfickich rederijkerów.

Część trzecia obejmuje okres największego ucisku katolickiej społeczności przez rządy kalwińskiej rewolucji po roku 1572. Szkicuje najpierw proces spychania katolików do roli obywateli drugiej kategorii i pierwsze próby organizacji życia społecznego (nie tylko religijnego) katolików w warunkach konspiracji (rozdz. 5). Następnie przedstawia jako kolejne studium przypadku obieg literacki w Delft około roku 1589 (rozdz. 6). Rozdział 5 naświetla przykłady refleksji intelektualnej nad nową sytuacją wyznaniowego rozdźwięku protestancko-katolickiego i pokazuje wielość nurtów protestanckich (Grocjusz ze strony protestanckiej i Arnold van Gelu-

we, a następnie Sasbout Vosmeer ze strony katolickiej). Rozdział 6 analizuje środowisko literackie powołane ok. 1589 roku do pracy nad odbudową katolickiej tożsamości w nowym, wrogo nastawionym państwie, w czym istotną rolę odegrał żywot XIV-wiecznej stygmatyczki delfickiej Gertrudy van Oosten, wydany w Lowanium i rozpowszechniany tajnie w Delft i niderlandzkich beginażach, które nie padły ofiarą antykatolickich represji. Przy całej wierności średniowiecznej tradycji żywociarskiej tekst ten, prawdopodobnie napisany na nowo przez papieskiego wikariusza Sasbouta Vosmeera, był dostosowany już do potrydenckiej sytuacji przekazu wiary w okolicznościach kontrowersji i konspiracji.

W ostatniej, czwartej części pokazane jest postępujące rozdarcie w tożsamości mieszkańców Niderlandów spowodowane podziałem religijnym; sprawia ono, że opinie o kluczowych ideach organizujących samodefinicję nowej republiki idą w zupełnie różnych kierunkach, w zależności od wyznania (rozdz. 7). Następstwem niezgody katolików na tożsamościowe propozycje oficjalnego nurtu protestanckiego było rozpoczęcie pracy nad nową definicją tożsamości katolickiej, co przedstawia studium przypadku obiegu literackiego w Delft ok. roku 1628 (rozdz. 8). Rozdział 7 porównuje sposoby potraktowania nowych definicyjnych mitologii niderlandzkich: złotego wieku i ziemi obiecanej. Wychodziły one ze środowisk protestanckich, ale na gruncie katolickim przekształcano je tak, by stały się uniwersalnie chrześcijańskie. Rozdział 8 uszczegółowia kwestię uniwersalizacji antycznej topiki złotego wieku (np. u Joosta van den Vondela, który powrócił do katolicyzmu), następnie skupia się na studium przypadku życia literackiego — w którym czołową rolę odgrywał

ksiądz Joannes Stalpart van der Wiele — w Delft roku 1628. Interpretacja Stalpartowego śpiewnika *Gulde-Jaer Ons Heeren Iesu Christi*, a zwłaszcza programowego wstępu, wskazuje na historiozoficzny zamysł, aby przypomnieć podzielonemu krajowi i Europie uniwersalną dla cywilizacji chrześcijańskiej koncepcję historii Zbawienia.

Podsumowanie z końcowego rozdziału *Afterword* pożytecznie zestawia kilka charakterystycznych cech piśmiennictwa regionu Delft w przebadanym okresie: nieprzerwane trwanie pewnych środowisk twórczych i odbiorczych, szybkie reagowanie na zmiany paradygmatów literackich i komunikacyjnych, połączone ze zdolnością do odtwarzania zniszczonych struktur, a wreszcie utrzymanie wysokiego poziomu intelektualnego tej twórczości, dzięki czemu środowiska katolickiej publiczności uniknęły marginalizacji kulturowej nawet w warunkach długotrwałego wykluczenia politycznego.

Potrzebnym uzupełnieniem wykładu jest obszerny materiał ilustracyjny, opisany źródłowo i skomentowany w końcowej *List of Illustrations* — wykazie niepozbawionym wkładu interpretacyjnego wiążącego motywy ikonograficzne z omówioną literaturą.

Ważnym dodatkiem źródłowym jest aneks zawierający wykaz i opis druków delfckich z okresu 1477–1572. Dzięki opatrzeniu tytułów klasyfikacją tematyczną (mamy tu podział na trzy działy: piśmiennictwo religijne katolickie, dzieła świeckie i literatura religijna niekatolicka) daje możliwość poznania szerszej bazy źródłowej całej rozprawy.

Monografię zamyka obszerna bibliografia, podzielona na dwie części źródłowe (rękopisy i stare druki) i jeden wykaz opracowań.

Krytyczne uwagi ograniczę do dwu punktów. W słusznej polemice z chy-

bionymi politycznymi interpretacjami pobożności lokalnej Delft przed rokiem 1500 Autor nie odwołał się do ogólniejszych prawidłowości rozwojowych w tym zakresie, a poprzestał na umieszczeniu dyskutowanych zjawisk w kontekście literackim i społecznym. Nie oddaje to prawidłowo faktu samoistności religijnego pierwiastka jako systemu kulturowego, związanego oczywiście z resztą życia społecznego, ale swoistego, niepo pochodnego i nieredukowalnego do innych systemów kulturowych, jak polityka czy sztuka (z literaturą). Powinna go do tego kroku skłonić nie tylko literatura przedmiotu, ale i same źródła (teksty Jana van Coudenberghe), które dokładnie zreferował i zinterpretował.

Druga uwaga dotyczy aneksu bibliologicznego zestawiającego w tabeli synoptycznej najwcześniejsze druki dotyczące dyskutowanego obszaru. Kończy się on na roku 1572, kiedy wskutek zakazu nowej władzy ustała możliwość legalnego drukowania książek katolickich w Delft. Może by jednak należało zestawzić wykaz literatury, jaka napływała do Delft skądinąd i tam funkcjonowała, o czym monografia sporo mówi w swoim głównym korpusie.

Podsumowując, należy stwierdzić, że książka imponuje rozmachem analizy ogromnego materiału i dojrzałością spójnej syntezy bogatego plonu obserwacyjnego. Mało jest w piśmiennictwie europejskim rozpraw przekraczających jakże umowne granice epok (średniowiecze — nowożytność), rzadko kiedy też analizy narodzin protestantyzmu nie marginalizują trwania katolickiej kultury mniejszościowej, która znika z pola widzenia, jakby przestawała istnieć. W książce Polkowskiego otrzymujemy wzór, jak należy przedstawiać okresy przełomów i współlistnienie podziałów.

Andrzej Dąbrówka